

„Žádný nakladatel si na tom netroufá vydělat“

Bernard Bolzano mezi státní, církevní a strukturální cenzurou
Petr Piša

Bernarda Bolzana (1781–1848), pražského německy píšícího filozofa, logika, matematika, náboženského a sociálního myslitele, charakterizují současná filozofická kompendia jako „jednoho z neoriginálnějších myslitelů 19. století“.¹ Na rozdíl od Immanuela Kanta či německých idealistických filozofů, vůči nimž se kriticky vymezoval, bývá dnes řazen mezi představitele „současné filozofie“.² Uvádí se, že v oblasti matematiky a logiky předstihl svou dobu o celá desetiletí.³ Jeho klíčový spis *Wissenschaftslehre* (*Vědosloví*) označoval Edmund Husserl za „dílo, které ve věcech ‚elementární nauky‘ zanechává daleko za sebou všechno, co světová literatura nabízí jako systematické projekty logiky“.⁴ Přesto však zůstalo Bolzanovo dílo po celé 19. století prakticky zapomenuto, z části dokonce nevydáno; zásluha na jeho znovuobjevení bývá přičítána právě Husserlovi.

Naskýtá se otázka, zda a do jaké míry byla mizivá recepce Bolzanova díla jeho vědeckými současníky ovlivněna faktem, že Bolzanovu univerzitní kariéru ukončil roku 1820 zásah státní moci, jeho velká vědecká díla nemohla být publikována v habsburské monarchii a jejich zahraniční vydání, která často z cenzurních důvodů nebyla opatřena plným autorovým jménem, se ocitla jak na rakouském, tak vatikánském indexu cenzurních prohibít. V případové studii proto nastíníme Bolzanovy publikační možnosti po jeho sesazení z univerzitního postu a budeme se zabývat otázkou dopadu různých podob regulace na distribuci i recepci jeho děl.

Heretický katecheta

Synovi italského obchodníka usazeného v Čechách a pražské měšťanky byla v březnu 1805 provizorně přidělena nově zřízená stolice „náboženské vědy“ na pražské filozofické fakultě. Císař František II. (I.) v zavedení těchto kateder na rakouských univerzitách spatřoval prostředek pro posílení náboženského vědomí budoucí inteligence a ochranu před pronikáním idejí Francouzské revoluce. Vedle přednášek pro všechny tři ročníky filozofického studia, jež tvořilo povinný předstupeň pro navazující studium na právnické, lékařské nebo teologické fakultě, byl tento post spojen s každotýdenními výchovnými přednáškami (exhortami) pro všechny studenty. Během svého univerzitního působení

1) Johannes Hirschberger: *Geschichte der Philosophie*, Freiburg im Breisgau – Basel – Wien, Herder 1991, s. 447.

2) Tamtéž, s. 442–443.

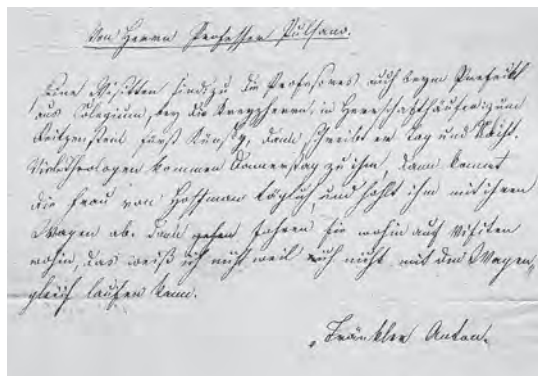
3) Christoph Demmering: „Bolzano, Bernard“, in Bernd Lutz (ed.): *Metzler Philosophen Lexikon. Dreihundert biographisch-werkgeschichtliche Porträts von den Vorsokratikern bis zu den Neuen Philosophen*, Stuttgart, Metzler 1989, s. 121–123, zde s. 122.

4) Edmund Husserl: *Logická zkoumání*, díl 1, *Prolegomena k čistě logice*, přel. Kristina S. Montagová, Filip Karfík, Praha, Oikúmené 2009, s. 200.

tak Bolzano svými etickými a filozofickými názory ovlivnil generaci české inteligence včetně řady obrozeneckých spisovatelů.⁵

Bolzanovo nábožensky reformní smýšlení kombinovalo elementy osvícenské tradice s kritickou recepcí podnětů soudobé filozofie. Upevnění a prohloubení křesťanské víry chápal jako předpoklad nápravy mravních a společenských poměrů.⁶ Nekonvenční a na svou dobu odvážná témata jeho exhort, které se často vyjadřovaly k aktuálním společenským otázkám, však způsobovaly konflikty s dogmatickými zastánci katolické restaurace, především v okruhu vídeňského dvora. Ty se zpočátku dařilo tlumit pomocí josefinsky smýšlejících českých církevních hodnostářů. Již v červenci 1805 se císař zdráhal Bolzana definitivně potvrdit na univerzitním postu a nařídil, aby byli na jeho místo navrženi jiní kandidáti, osobní zákrok pražského arcibiskupa Viléma Florentina Salma však tuto císařovu nemilost dokázal odvrátit. Jmenování řádným profesorem ovšem proběhlo pod podmínkou, že Bolzano bude přednášet podle učebnice dvorského kaplana a pozdějšího císařova zpovědníka Jakoba Frinta, v jejímž plošném zavedení spatřovaly vídeňské kruhy prostředek pro prosazení restauračního výkladu katolické teologie. Vůči Frintově učebnici měl Bolzano teologické výhrady, s nimiž neváhal seznamovat své studenty během přednášek. Roku 1811 pak získal od studijního direktora filozofické fakulty Mila Grüna ústní povolení, aby mohl náboženství vyučovat podle svého vlastního rukopisného nárysu, který byl později vydán jako *Lehrbuch der Religionswissenschaft (Učebnice náboženské vědy)*.

Za Grünova nástupce Franze Wilhelma, stoupence katolické restaurace, se právě otázka podkladů pro náboženské přednášky stala hlavní osou nového úředního jednání, tzv. Bolzanova procesu.⁷ Roku 1817 byla Bolzanovi udělena důtka za to, že se nedržel

Zpráva policejního konfidenta o Bolzanově činnosti v zimě 1830 Od roku 1823 pobýval Bolzano během letních měsíců ve společnosti svých příznivců, manželů Josefa a Anny Hoffmannových, na jejich těchobuzském velkostátku; zimní měsíce trávil až do roku 1831 v Praze v domácnosti svého bratra Jana. Policie získávala o Bolzanových pražských společenských stycích podrobné informace díky zprávám konfidenta, který pocházel patrně z okruhů domácího služebnictva.

Zdroj: NA, Presidium policejního ředitelství v Praze, 1826 až 1830, kt. 33, sign. B 64 ex 1830.

5) O Bolzanově životě pojednávají nejkompexněji Eduard Winter: *Bernard Bolzano. Ein Lebensbild*, Bernard Bolzano-Gesamtausgabe, úvodní řada, díl 1, Stuttgart - Bad Cannstatt, Friedrich Frommann Verlag (Günther Holzboog) 1969, a Jaromír Loužil: *Bernard Bolzano*, Praha, Melantrich, 1978, o jeho univerzitní činnosti pak Marie Pavlíková: *Bolzanovo působení na pražské univerzitě*, Praha, Univerzita Karlova 1985.

6) Jaromír Loužil: „Bernard Bolzano - apologet, nebo kacíř?“, *Filozofický časopis* 56, 1998, č. 6, s. 895-914, zvl. s. 895-896.

7) Edici dokumentů podal Eduard Winter (ed.): *Der Bolzanoprozess. Dokumente zur Geschichte der Prager Karlsuniversität im Vormärz*, Brünn - München - Wien, Rudolf M. Rohrer 1944. K analýze procesu vedle výše citované biografické literatury srov. především Jane Regenfelder: „Der sogenannte ‚Bolzano-Prozeß‘ und das Wartburgfest“, in Helmut Rumpler (ed.): *Bernard Bolzano und die Politik. Staat, Nation und Religion als Herausforderung für die Philosophie im Kontext von Spätaufklärung, Frühnationalismus und Restauration*,

Frintovy příručky; musel pak poslat opisy svých přednášek k přezkoumání do Vídně, kde však nebyly shledány závadnými. Nové kolo vyšetřování nastalo poté, co se pražský kanovník Pallas de Lauro obrátil s denunciací Bolzana přímo do Říma, a dále v souvislosti s vyšetřováním špatné disciplíny studentů pražské univerzity; zkoumány byly nyní především Bolzanovy univerzitní exhorty, jejichž výbor vyšel tiskem roku 1813.⁸ Jako nepřipustný byl spatřován především jeho rozklad podmínek, za jakých má, či dokonce musí neprávem utiskovaný poddaný odepřít poslušnost své vrchnosti (cenzor Josef Petr Dittrich se později musel ospravedlňovat za to, že tuto exhortu připustil k tisku).⁹ Bolzano se stal jednou z prvních obětí zostřeného kurzu proti univerzitám, chápaným jako potenciální ohnisko liberálních a nacionálních myšlenek, ke kterému Rakousko přistoupilo po studentském shromáždění na hradě Wartburg a jenž našel na celoněmecké úrovni diplomatické zakotvení v karlovarských usneseních ze srpna 1819. V prosinci 1819 dal císař definitivní pokyn k odvolání Bolzana z univerzitního postu, v bezprostřední návaznosti byl pak počátkem roku 1820 odvolán a internován Bolzanův příznivec Michael Josef Fesl, preses bohosloveckého semináře v Litoměřicích, který spolu se svými studenty založil tajný spolek Křesťanský svaz, kombinující podporu reformního katolicismu a prvky ezoteriky. Další profesori litoměřického semináře Vincenc Zahradník, Florian Werner a Anton Krombholz byli sesazeni na nižší církevní posty.

Zatímco odvoláním z univerzity a uznáním nevelké roční renty 300 zlatých skončily Bolzanovy přímé postihy ze strany státní moci, ze strany církevní hierarchie byla po více než pět let vyšetřována pravověrnost jeho učení. Do komplikovaného sporu, v jehož průběhu se pražský arcibiskup Václav Leopold Chlumčanský snažil mírnit vídeňské i vatikánské kruhy naléhající na tvrdý postup, zasáhl nakonec Josef Dobrovský – v létě roku 1825 se energickými dopisy obrátil na Chlumčanského i na Jakoba Frinta, hlavního iniciátora tažení proti Bolzanovi u vídeňského dvora, a pohrozil, že vydá tiskem Bolzanovu rukopisnou obranu. Poté, co se Bolzano, aniž by explicitně odvolal své názory, na sklonku roku 1825 formálně přihlásil k učení katolické církve, byl osvobozen od dalších církevních postihů, suspendace z univerzitního místa však zrušena nebyla a autorovi nebyly vráceny rukopisy, které si církevní orgány předtím vyžádaly k přezkumu.

„Co se předloží cenzuře pod mým jménem...“

Nucené ukončení univerzitní a kazatelské kariéry možná paradoxně prodloužilo Bolzanovi život – nutnost ovládat při nedělních exhortách hlasem rozsáhlý studený prostor u něj předtím vyvolala tuberkulózní záchvaty.¹⁰ Výrazně však ztížilo jeho možnosti ovlivňovat veřejnost pomocí svých spisů. Bolzanův rukopis *Das Gebet des Herrn (Otčenáš)* původně

Wien – Köln – Graz, Böhlau 2000, s. 149–178; Wolfgang Künne: „Die theologischen Gutachten in den Verfahren gegen den Professor und Priester Bolzano“, in též: *Versuche über Bolzano. Essays on Bolzano*, Sankt Augustin, Academia Verlag 2008, s. 67–102; Stephan Peter Barta: *Die politisch verfolgten Professoren des österreichischen Vormärz*, disertační práce, Philosophische Fakultät der Universität Wien 1966, zvl. s. 19–55. Nepřesností se vyznačuje článek Małgorzaty Grzywacz: „Leben unter Doppelzensur. Bernard Bolzano und die österreichische Zensur der Ära Metternich“, *Studia Germanica Posnaniensia* 22, 1995, s. 55–64.

8) Bernard Bolzano: *Erbauungsreden für Akademiker*, Prag, Caspar Widtmann 1813.

9) Ospravedlnění přetiskl E. Winter (ed.): *Der Bolzanoprozess*, cit. dílo, s. 154–156. Cenzor Dittrich není totožný s Bolzanovým žákem Josefem Dittrichem, jenž je zmiňován v textu níže.

10) J. Loužil: *Bernard Bolzano*, cit. dílo, s. 163.

obdržel povolení k tisku roku 1820, kdy byl podán do cenzury pod jménem Bolzanova žáka, kaplana Bernharda Hankeho.¹¹ Poté, co se ale Bolzano roku 1822 rozhodl zažádat o *imprimatur* znovu, tentokrát však pod vlastním jménem, o osudu rukopisu rozhodnuto nebylo. Bolzano se nedočkal odpovědi, ani když v květnu 1826 cenzurní rozhodnutí urgoval a žádal alespoň o vydání svého rukopisu. Z úředních materiálů přitom vyplývá, že o osudu tohoto pohřešovaného textu nemělo představu ani prezidium českého gubernia, které jeho vydání neúspěšně požadovalo po pražském knižním revizním úřadu.¹² Tato skutečnost se odráží i v Bolzanově autobiografii, dokončené na počátku třicátých let:

Co se předloží cenzuře pod mým jménem, tomu je nejen odepřeno *imprimatur*, ale rukopis sám je ihned zabaven a opětované prosby o vrácení mého vlastnictví nejsou ani pokládány za hodné odpovědi. Že o tomto postupu spravedlivý císař neví nic, mohu s jistotou předpokládat; ale kde je cesta k němu? Mohu já, jednatel, bezvýznamný občan, žádat, aby věnoval ještě větší díl své pozornosti mým osobním záležitostem, než již tak jako tak učinil? Nezbývá mi tedy než čekat, až se poměry samy sebou změni. A skutečně doufám, že se časem zlepši aspoň v té věci.¹³

Cenzura se v předbřeznové habsburské monarchii vázala k posouzení jednotlivých spisů, přinejmenším formálně tedy možnost plošného postihu děl nepohodlného autora neexistovala. Ani Bolzanovi nebyla možnost publikovat upřena zcela. Na sklonku roku 1826 se na něj obrátil František Palacký s prosbou o dodávání recenzí do *Monatsschrift der Gesellschaft des Vaterländischen Museums in Böhmen*. Bolzanova recenze na spis Franze Xavera Motha podepsaná šifrou B. vyšla hned v prvním sešitě nového časopisu. Cenzurní deník Františka Palackého přitom ukazuje, že byla schválena bez jakýchkoli výhrad. V červnovém čísle časopisu pak Bolzano uveřejnil další recenzi, tentokrát již pod svým plným jménem; v recenzní činnosti pokračoval i v letech 1830 a 1831.¹⁴ S povolením rakouské cenzury vycházely rovněž Bolzanovy stati sepsané v souvislosti s jeho působením v Královské české společnosti nauk, četnější zvláště ve čtyřicátých letech. Bez udání plného Bolzanova jména, pouze s odkazem „Š. dle B.“, naopak vydal roku 1831 v časopise *Krok* František Šír český překlad kratšího rukopisného pojednání *O logice*.¹⁵ Zkrácená verze Bolzanovy exhorty *O povolání člověka k ctnosti* byla v letech 1820 a 1845 otištěna

11) E. Winter: *Bernard Bolzano. Ein Lebensbild*, cit. dílo, s. 86. Archivní odkaz, který Winter uvádí, ovšem zmíněné informace neobsahuje.

12) Národní archiv (NA), Prezidium českého gubernia (PG), 1826–1830, kt. 1431, sign. 16/14, č. 2751 ex 1826; Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP), Bernard Bolzano, Bernard Bolzano cenzurnímu úřadu 10. 5. 1826 (koncept); E. Winter: *Bernard Bolzano. Ein Lebensbild*, cit. dílo, s. 85–86. Winterův údaj, že rukopis se ztratil při posouzení ve Vídni, se nepodařilo ověřit.

13) Bernard Bolzano: *Vlastní životopis*, přel. a ed. Marie Pavlíková, Praha, Odeon 1981, s. 102–103.

14) LA PNP, František Palacký, nezpracovaná část fondu, sešit s nápisem „Protocoll“; Jiří Kořalka: „František Palacký und die böhmischen Bolzanisten“, in H. Rumpler (ed.): *Bernard Bolzano und die Politik*, cit. dílo, s. 201–220, zde s. 201–202, 210.

15) K textu Marie Pavlíková: „Bernard Bolzanos Vorlesungen über die Logik und ihre erste tschechische Übersetzung“, in Wolfgang Steinitz (ed.): *Ost und West in der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziehungen. Festschrift für Eduard Winter zum 70. Geburtstag*, Berlin, Akademie-Verlag 1966, s. 511–518.

ve *Slovesnosti* Josefa Jungmanna, ovšem pouze s uvedením jména překladatele do češtiny, Vincence Zahradníka.¹⁶

Ačkoli tedy rakouský cenzurní systém ponechával přinejmenším minimální prostor pro Bolzanovy matematické, historické, estetické či filantropické publikace, odpíral povolení rukopisům filozofického či teologického charakteru. Odstraňování Bolzanových myšlenek se týkalo i publikací jeho žáků: Vincenci Zahradníkovi bylo dvakrát odmítnuto povolení k tisku pro spis *Filozofické jednání o vnitřní i zevnitřní povaze ctnosti* s explicitním odůvodněním, že vychází z Bolzanova konceptu nejvyššího mravního zákona.¹⁷ Ve snaze o marginalizaci názorů nepohodlného učenice bylo nicméně povolení upíráno rovněž jeho teologickým odpůrcům. S cenzurními obtížemi se tak potýkalo dílo *Römisch-katholisches Glaubens-Princip (Princip římskokatolické víry)* Antona Franze Salesia Rosta, které se polemicky obracelo proti Bolzanovu učení; nakonec byly z díla vyškrtnutы explicitní zmínky Bolzanova jména.¹⁸ Obrana tohoto spisu od Rostova žáka Johanna Siky, namířená proti nepřátelské recenzi v zahraničním časopisu, nebyla připuštěna k tisku.¹⁹

Pro publikaci teologických a filozofických děl tedy Bolzanovi zbývala jediná možnost, a to tisk v zahraničí. Protože však cenzurní legislativa habsburské monarchie nařizovala rakouským autorům předkládat domácí cenzuře i rukopisy určené pro zahraniční nakladatelství, musel se Bolzano či jeho žáci uchýlovat buď k možnosti anonymního tisku, nebo ke strategii skutečného či domnělého vydání rukopisu bez vědomí jeho autora.

Bolzanovým dvorním nakladatelem se postupně stal podnik Johanna Esaiase von Seidela v bavorském Sulzbachu,²⁰ kde už roku 1827 anonymně vyšlo Bolzanovo pojednání *Athanasia oder Gründe für Unsterblichkeit der Seele (Athanasia neboli Důvody pro nesmrtelnost duše)* a spisek *Schreiben eines katholischen Geistlichen an den Verfasser des Buches die katholische Kirche Schlesiens (Psaní katolického duchovního autorovi knihy Katolická církev ve Slezsku)*, polemika s teologem Johannem Antonem Theinerem usilujícím o radikální reformu katolické církve. Seidelovo nakladatelství si kladlo za cíl přispívat k dialogu mezi katolickou a protestantskou církví; část nakladatelské produkce však tvořily i spisy

16) Bolzanovo autorství dokázala Marie Pavlíková: „Vztah Josefa Jungmanna k Bernardu Bolzanovi a jeho žákům“, *Literární archiv* 8–9, 1974, s. 79–102, zde s. 93–94. Děkuji Václavu Petrbockovi za toto upozornění.

17) NA, PG, 1836–1840, kt. 1840, sign. 16/10, č. 631, 3036, 5128 ex 1836; srov. též Karel Alois Vinařický Vincenci Zahradníkovi 31. 10. 1829 a 8. 2. 1831, Vincenc Zahradník K. A. Vinařickému 17. 11. 1829, 7. 7. 1836, in Václav Otakar Slavík (ed.): *Karla Aloise Vinařického Korrespondence a spisy pamětní. Na památku stých jeho narozenin*, díl 1, *Korrespondence od roku 1820–1833*, Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1903, s. 130–133, 206–208, díl 2, *Korrespondence od roku 1833–1849*, Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1909, s. 223–224; Vincenc Zahradník Josefu Černému 6. 12. 1834, in František Čáda (ed.): *Zahradníkovy dopisy z let 1831–1836*, Filozofické spisy Vincence Zahradníka, sv. 3, Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy a umění 1915, s. 46.

18) Srov. Bernard Bolzano M. J. Feslovi 9. 5. 1836, in Eduard Winter, Wilhelm Zeil (eds.): *Wissenschaft und Religion im Vormärz. Der Briefwechsel Bernard Bolzanos mit Michael Josef Fesl 1822–1848*, Berlin, Akademie-Verlag 1965, s. 153; NA, PG, 1836–1840, kt. 1842, sign. 16/13, č. 2831, 5231 ex 1836.

19) *Verpönt, Verdrängt - Vergessen? Eine Datenbank zur Erfassung der in Österreich zwischen 1750 und 1848 verbotenen Bücher*, <<http://www.univie.ac.at/zensur/index.php?q=rost&j=&id=405840&f=&i=&s=&so=0>>, přístup 1. 12. 2014, srov. též LA PNE, Bernard Bolzano, M. J. Fesl Bernardu Bolzanovi 22. 4. 1837.

20) Lommer, Markus: „Seidel von Rosenthal, Johann Esaias“, in *Neue Deutsche Biographie*, sv. 24, Schwarz – Stader, Berlin, Duncker & Humblot 2010, s. 174–175. Po smrti J. E. von Seidela v listopadu 1827 vedli podnik pod nezměněným názvem jeho synové Adolph a Alexander.

vyhraněně katolického charakteru. Tuto skutečnost Bolzano nesl s nelibostí a přičítal jí za vinu malý odbyt *Athanasie* mezi protestantskými čtenáři.²¹

Tisk v zahraničí ovšem přinášel několik zásadních komplikací. Vzhledem k policejnímu sledování své osoby nemohl Bolzano kontaktovat nakladatelské domy přímo, nýbrž byl vázán na takové komunikační kanály, které byly chráněny před zadržením korespondence. Využívat mohl pomoci svých bývalých žáků, především Michaela Josefa Fesla. Ten byl sice sám rovněž vystaven přísnému policejnímu dohledu, tím byl ovšem pověřen vídeňský policejní komisař Vinzenz Fiebrich, který pocházel rovněž z kruhu Bolzanových žáků a příznivců, a oproti svému úřednímu pověření naopak pomáhal korespondenci skrývat.²² Přesto však byly dopisy mezi Bolzanem a jeho žáky či mezi těmito prostředníky a nakladateli vystaveny permanentnímu nebezpečí odhalení či ztráty zasílaných rukopisů. O to překvapivější je, že v případě nejobsáhlejšího Bolzanova díla, *Vědosloví*, byl nakladatelům zasílán originál spisu, ačkoli pravděpodobně neexistoval jeho úplný opis.

Anonymní publikace vědeckých spisů však přinášela především ekonomické riziko pro nakladatele, což výrazně komplikovalo vyjednávání o jejich vydání. Tato skutečnost se týkala zejména právě kompendia nazvaného v konečné redakci *Wissenschaftslehre. Versuch einer ausführlichen und größtentheils neuen Darstellung der Logik mit steter Rücksicht auf deren bisherige Bearbeiter* (*Vědosloví. Pokus o zevrubný a většinou nový výklad logiky se stálým zřetelem k jejím dosavadním zpracovatelům*). Intenzivní práce na něm trvala Bolzanovi deset let, od sesazení z univerzitního postu roku 1820. V polovině roku 1830 odeslal filozof prostřednictvím svých žáků Františka Příhonského a Josefa Dittricha obsáhlý rukopis (v tištěné verzi dílo později čítalo téměř 2 500 stran) do nakladatelství Johanna Esaiase von Seidela. Dittrich nechal dílo rovněž opatřit předmluvou filozofa a profesora lékařství na univerzitě v Lipsku Johanna Christiana Augusta Heinrotha. Trvalo však téměř dva roky, než se Bolzano dozvěděl, že Seidelovo nakladatelství tisk odmítlo se zdůvodněním, že jeho zástupci nejsou plně přesvědčeni o vědecké hodnotě díla, především však patrně z obavy o komerční nezdar rozsáhlého kompendia. Ztroskotaly i další pokusy: lipský nakladatel Friedrich Arnold Brockhaus byl ochoten dílo vydat pouze pod podmínkou zaplacení tiskových nákladů, jejichž výše se ovšem v průběhu vyjednávání, zprostředkovaného opět Bolzanovými žáky, vyšplhala až na 2 800 zlatých konvenční měny, částce blízkí se trojnásobku ročního platu univerzitního profesora. Prostřednictvím profesora Johanna Adama Möhlera vyjednával Bolzano, respektive jeho žáci se stuttgartským Metzlerovým nakladatelstvím, které s příslibem vydání otálelo více než rok; pravděpodobně bez odpovědi zůstala i Bolzanova snaha oslovit výmarského nakladatele Wilhelma Hoffmanna s prosbou, aby na autorovy vlastní náklady vytiskl prvních pět archů z *Vědosloví* spolu s pozvánkou k subskripci celého díla.²³ V červnu 1834, poté, co Metzlerovo nakladatelství

21) Bernard Bolzano Františku Příhonskému 14. 5. 1830, in Bernard Bolzano: *Briefe an František Příhonský*, Bernard-Bolzano Gesamtausgabe, řada 3, díl 3, sv. 1–3, ed. Jan Berg, Stuttgart – Bad Cannstatt, Friedrich Frommann Verlag (Günther Holzboog) 2005, sv. 1, s. 95.

22) Srov. Wilhelm Zeil: „Vinzenz Fiebrich – ein vergessener Bolzanist in Wien“, in W. Steinitz (ed.): *Ost und West*, cit. dílo, s. 540–548.

23) Bernard Bolzano Wilhelmu Hoffmannovi 26. 1. 1833, in Bernard Bolzano: *Vermischte philosophische und physikalische Schriften 1832–1848*, Bernard Bolzano-Gesamtausgabe, řada 2A, díl 12, sv. 2, ed. Jan Berg, Stuttgart – Bad Cannstatt, Friedrich Frommann Verlag (Günther Holzboog) 1978, s. 31–33.

vydání definitivně odmítlo, a to i přes kladné vyjádření heidelberského profesora filozofie Johanna Heinricha Theodora Schmida, jemuž nakladatel předložil dílo k posouzení, putoval rukopis opět do Lipska, kde o jeho vydání vyjednával agent vídeňského Geroldova knihkupectví a rovněž blíže neurčený pražský knihkupec, který byl ochoten převzít náklady na tisk. Ve chvíli, kdy se vyjednávání opět dostala do slepé uličky (nakladatel Volckmar požadoval zálohu 1 000 zlatých konvenční měny), přišlo v říjnu 1834 s novou nabídkou sulzbašské nakladatelství J. E. von Seidela.

Zde byl totiž od jara 1834 pod názvem *Lehrbuch der Religionswissenschaft* (Učebnice náboženské vědy) publikován soubor Bolzanových univerzitních přednášek. Dílo vyšlo anonymně, podtitul *Ein Abdruck der Vorlesungshefte eines ehemaligen Religionslehrers an einer katholischen Universität, von einigen seiner Schüler gesammelt und herausgegeben*. (Otisk přednáškových sešitů někdejšího učitele náboženství na katolické univerzitě, shromážděných a vydaných některými z jeho žáků) však k Bolzanovu případu nepřímě odkazoval. Ve snaze, aby bylo vydání urychleno, probíhaly přípravy k tisku bez Bolzanova vědomí, protože autor neustále odkládal svůj záměr toto klíčové náboženské dílo ještě před publikováním kompletně přepracovat. Nezanedbatelnou roli hrála i snaha o eliminaci postihů vůči Bolzanovi; represivním orgánům bylo totiž známo, že tyto Bolzanovy náboženské přednášky kolují mezi jeho žáky v mnoha opisech.²⁴ Sulzbašské vydání iniciovali Josef Dittrich a Franz Schneider, zasvěcena do něj byla i Bolzanova mecenáška Anna Hoffmannová, na jejímž zámku v Těchobuzi Bolzano pobýval, a další jeho žáci; jejich přesný podíl přitom není zřejmý.²⁵ Ve vzájemné korespondenci, která v tomto případě slouží jako jediný pramen, totiž Bolzano a jeho kruh v obavě před policejními prohlídkami používali i krycí pasáže, které měly legitimovat údajnou neznalost jednotlivých žáků s chystaným vydavatelským projektem.²⁶

Poté, co Seidelovo nakladatelství souhlasilo i s tiskem *Vědosloví*, měl další zdržení vydání spisu na svědomí paradoxně sám Bolzano. Na jaře 1835 zaslal M. J. Fesl Bolzanův rukopis do Sulzbachu a nakladatelství ihned začalo s tiskem prvního svazku. Bolzano se o tomto jednání dozvěděl teprve zpětně a požadoval okamžité přerušování tisku, aby mohl v rukopise, který více než čtyři roky putoval po zahraničních nakladatelstvích, provést korektury, respektive zohlednit některé změny svých názorů. I přes Bolzanovo ujištění o rychlém provedení těchto úprav mu závěrečná redakce díla trvala až do počátku roku 1837.

24) To byla ostatně strategie, na kterou sám Bolzano upozorňoval F. Příhonského již v dopise z 30. 8. 1825, in B. Bolzano: *Briefe an František Příhonský*, cit. dílo, sv. 1, s. 62–63. Tehdy však byl vůči vydání díla opatrný, protože by následně mohlo výrazně zhoršit policejní represi vůči jeho osobě a zhatit tak vyhlídky na publikaci dalších spisů.

25) Srov. Pavel Krivský: „Das Entstehen, die Herausgabe und das Projekt der 2. Ausgabe von Bolzanos *Lehrbuch der Religionswissenschaft*“, in Curt Christian (ed.): *Bernard Bolzano. Leben und Wirkung*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1981, s. 64–83, zde s. 67–68.

26) V dopise J. M. Feslovi 13. 2. 1835 tak psal Bolzano, že si je „téměř jistý, že vydavatelé *Učebnice náboženské vědy* nežijí v rakouských státech, nýbrž v zahraničí“ – in E. Winter, W. Zeil (eds.): *Wissenschaft und Religion im Vormärz*, cit. dílo, s. 97. Dále např. Bernard Bolzano M. J. Feslovi 24. 4. 1834 a 22. 12. 1834, tamtéž, s. 64, 92. V dopise F. Příhonskému z 1. 12. 1834 doporučoval Bolzano svému žákovi, aby byl připraven na možnost domovní prohlídky a schoval choulostivé rukopisy, dopis témuž z 4. 2. 1835 byl koncipován jako osvědčení, že Příhonský na vydání díla neměl vliv, viz B. Bolzano: *Briefe an František Příhonský*, cit. dílo, sv. 1, s. 262, 275–277.

Skutečnosti, že on sám představuje jednu z překážek pro rychlé vydání svých spisů, si byl Bolzano vědom. „Mou největší starostí však prozatím není, jak kniha vyjde, nýbrž jak přesvědčím sám sebe, že je [Vědosloví, PP] hodno vydání,“ posteskl si v dopise Feslovi z 17. července 1834,²⁷ tedy v době, kdy bylo o osudu díla opětovně vyjednáváno s lipskými nakladateli. O dva roky později hodnotil, že nebýt Feslova zásahu, dočkalo by se vydání *Vědosloví* dalšího zdržení: „Neboť kdybyste nebyli bez mého vědomí začali s tiskem, nedošlo by k tomu jistě během několika dalších let.“²⁸ Vůči publikaci některých dalších děl zaujímal Bolzano ještě vyhraněnější postoj – roku 1840 tak důrazně odmítl, aby byly tiskem vydávány jeho další univerzitní exhorty;²⁹ roku 1848 zakázal vydání své utopie *O nejlepším státu*, a to i posmrtně; nevydal tiskem svoji přednášku *Aphorismen über Physik (Aforismy o fyzice)*, ačkoli byla schválena interními posuzovateli Královské české společnosti nauk; proti výslovnému zákazu byl ostatně již roku 1837 vydán zmíněný vlastní životopis.³⁰ Snad právě přesvědčení o nedokonalosti vlastních děl³¹ způsobilo, že větší matematické spisy Bernarda Bolzana, kterým by z ohledů rakouské cenzury patrně bylo kladeno nejméně překážek, byly vydány až po autorově smrti.

Definitivní vydání *Vědosloví* na sklonku roku 1836 zkomplikovala ještě otázka jeho titulní strany. Poté, co s povolením rakouské cenzury Bolzano vydal biografii Františka Josefa Gerstnera, se filozof zabýval myšlenkou, že by *Vědosloví* předložil ke schválení rakouské cenzuře. Jeho vídeňští přátelé jej však od tohoto záměru odradili. Bolzano proto počítal s tím, že kniha nebude – stejně jako předtím *Učebnice náboženské nauky* – označena jménem a k autorovi spisu bude jen nepřímou odkazovat zmínka v předmluvě. Seidelovo nakladatelství však na uvedení autorova plného jména trvalo; je přitom pravděpodobné, že tímto požadavkem podmiňovalo od začátku svůj souhlas s vydáním a že M. J. Fesl tuto skutečnost Bolzanovi zatajoval. Bolzano se snažil navrhnout kompromisní řešení (uvést jméno autora pouze v nakladatelském oznámení anebo vytvořit odlišnou titulní stranu pro Rakousko a pro ostatní země), nakonec se nepřiliš ochotně podvolil a z cenzurních důvodů připsal předmluvy nakladatele a fiktivního anonymního vydavatele, které ujišťovaly, že k vydání díla došlo bez autorova vědomí.³²

27) Bernard Bolzano M. J. Feslovi 17. 7. 1834, in E. Winter, W. Zeil (eds.): *Wissenschaft und Religion im Vormärz*, cit. dílo, s. 71.

28) Bernard Bolzano M. J. Feslovi 13. 7. 1836, tamtéž, s. 120.

29) Bernard Bolzano Františku Příhoňskému 29. 5. 1840, in B. Bolzano: *Briefe an František Příhoňský*, cit. dílo, sv. 2, s. 466.

30) K odmítání vydávání děl srov. dále např. Bernard Bolzano M. J. Feslovi 3. 4. 1837, in E. Winter, W. Zeil (eds.): *Wissenschaft und Religion im Vormärz*, cit. dílo, s. 189. Dále např. Bernard Bolzano Františku Příhoňskému 20. 4. 1839, in B. Bolzano: *Briefe an František Příhoňský*, cit. dílo, sv. 2, s. 446.

31) K odmítání vydávání děl srov. dále např. Bernard Bolzano M. J. Feslovi 25. 3. a 31. 5. 1839, in E. Winter, W. Zeil (eds.): *Wissenschaft und Religion im Vormärz*, cit. dílo, s. 249–250, 256–257, Bernard Bolzano Františku Příhoňskému 12. 3. 1841, in B. Bolzano: *Briefe an František Příhoňský*, cit. dílo, sv. 2, s. 490.

32) Dr. B. Bolzanos *Wissenschaftslehre. Versuch einer ausführlichen und größtentheils neuen Darstellung der Logik mit steter Rücksicht auf deren bisherige Bearbeiter. Herausgegeben von mehreren seiner Freunde. Mit einer Vorrede von Dr. J. Ch. A. Heinroth*, Sulzbach, J. E. v. Seidelsche Buchhandlung 1837, sv. 1, s. iii–iv; původní Bolzanova verze předmluvy v dopise M. J. Feslovi 9. 1. 1837, in E. Winter, W. Zeil (eds.): *Wissenschaft und Religion im Vormärz*, cit. dílo, s. 182–183.

Rakouské a církevní indexy

Jestliže pokusy o ezopské vyjádření autorství předchozích děl rakouské cenzurní autority prohlédly, fikci o vydání *Vědosloví* bez autorova vědomí nakonec akceptovaly. V říjnu 1837, tři měsíce po dokončení tisku, se prezident policejního dvorského úřadu hrabě Josef Sedlnitzky von Choltitz obrátil na pražského nejvyššího purkrabího, hraběte Karla Chotka, aby nechal vyšetřit okolnosti vydání díla. S odvoláním na předmluvu *Vědosloví* vycházel úřední přípis z toho, že k tisku došlo bez Bolzanova vědomí, a nařídil proto případ vyšetřovat rovněž jako potenciální porušení autorských práv.³³

Podrobná zpráva, kterou vypracovalo pražské městské hejtmanství, pověřené vyšetřením případu, 30. prosince 1837 konstatovala, že Bolzano na vydání *Vědosloví* ani svých dalších děl nenese bezprostřední podíl. Jako pravděpodobného vydavatele všech Bolzanových spisů označila relace Bolzanova žáka a dvorního kaplana saského královského dvora Josefa Dittricha, čímž se obratně vyhnula potřebě dalšího vyšetřování – Dittrich jako příslušník cizího státu nebyl vázán cenzurními předpisy platnými pro publikace rakouských autorů v zahraničí. Ohlas Bolzanových myšlenek v Čechách, a tedy případnou nebezpečnost jeho knih zpráva relativizovala: „jeho nauka je však zcela zapomenuta a je možné ji nalézt pouze u několika rozptýlených příznivců. [...] Nové generace již bolzanovské učení nepřitahuje.“³⁴

Pro samotné cenzurní posouzení *Vědosloví* hrál přitom hlavní roli rozsah díla a jeho nepřístupnost lidovému čtenáři. „Při uvážení, že [...] sestává pouze z abstraktních idejí, a mohlo by vzbudit zájem jen nemnohých, důkladně vzdělaných učenců, se přikláním [...], aby bylo, coby výlučně učené dílo, prohlášeno za povolené k rozšiřování,“ vyjádřilo se prezidium českého gubernia v psaní policejnímu dvorskému úřadu.³⁵ Ohledně obsahu knihy se mezitím ve Vídni vyjadřovali dva teologičtí cenzoři vídeňského policejního dvorského úřadu Anton Günther a Josef Scheiner; oba byli shodou okolností někdejšími žáky Bolzana z doby jeho univerzitního působení. Po kladném vyjádření Günthera zněl nakonec definitivní verdikt policejního dvorského úřadu s ohledem na předmluvu spisu *transeat*, tedy prodej bez možnosti reklamy na knihu.³⁶

Vědosloví tak – odhlédneme-li od krátkého anonymního spisku *Ansichten eines freisinnigen katholischen Theologen über das Verhältniß zwischen Kirche und Staat* (Názory volnomyslného katolického teologa na vztah mezi církví a státem, 1834) – představovalo z Bolzanových knih vydaných v zahraničí jedinou, která nebyla zařazena na seznam zakázaných spisů v kategoriích *damnatur* nebo *erga schedam*.

33) Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA), Polizeihofstelle (PH), kt. 1430, sign. 310 ex 1838; NA, PG, 1836–1840, kt. 1845, sign. 16/22, č. 7258 ex 1837, 138 ex 1838. Dokumenty z Národního archivu přetiskl Pavel Křivský: „Entstehen und Herausgabe Bolzanos Wissenschaftslehre“, in *Bernard Bolzano 1781–1848*, Praha, Univerzita Karlova 1981, s. 93–110, zde s. 106–109 a nestránkovaná příloha.

34) „[...] seine Lehren sind ganz vergessen, und nur bei wenigen zerstreuten Anhängern noch zu finden. [...] die Bolzanische Lehre zieht die neue Generation nicht mehr an“. AVA, PH, kt. 1430, sign. 310 ex 1838.

35) „In der Erwägung, daß das namentlich bezeichnete Werk Bolzanos *Wissenschaftslehre* in blos abstrakten Ideen besteht, und blos nur wenigen gründlich Gelehrten Interesse gewähren dürfte, glaube ich der Ansicht des Stadthauptmanns beitreten und mich für die Admittirung desselben aussprechen zu sollen, sonach dasselbe als ein blos gelehrtes Werk zur Verbreitung zulässig zu erklären“. AVA, PH, kt. 1430, sign. 310 ex 1838.

36) Srov. LA PNP, Bernard Bolzano, M. J. Fesl Bernardu Bolzanovi 1. 11. 1837.

Cenzurní řízení ohledně *Učebnice náboženské vědy* bylo zahájeno patrně v prosinci 1834. M. J. Fesl si tehdy vzhledem ke svým, respektive Fibrichovým kontaktům na vídeňském knižním revizním úřadě dělal naděje na příznivý výsledek.³⁷ Dílo obdržel k posouzení August Fritz, profesor morální teologie na vídeňské univerzitě a cenzor policejního dvorského úřadu. Jeho posudek z počátku února 1835 knihu označil za dílo „upřímného příznivce katolické víry, jehož ovšem jeho filozofování přivádí k omylům, které by mnohé čtenáře mohly svést k opravdovému bludařství“,³⁸ a navrhl pro ni kategorii *erga schedam*, tedy mírnější ze dvou stupňů cenzurního zákazu. Konečné posouzení knihy na policejním dvorském úřadě však verdikt zpřísnilo na stupeň *damnatur*, protože „je v něm správné stanovisko pozitivně-křesťanské teologie pomateno a nehledě na zdánlivou tendenci autora ke katolicismu nejsou jeho dedukce drženy v duchu katolické církevní nauky“.³⁹ V souvislosti s osobou autora, která byla jasně identifikovatelná z narážek v předmluvě, a vzhledem ke skutečnosti, že zahraniční tisk díla tuzemského autora představoval porušení cenzurních předpisů, bylo i v tomto případě do Prahy nařízeno „naléhavé vyšetření“ celého případu, zvláště osoby vydavatele.

Osudy tohoto vyšetřování však mohou podat názorný příklad limitů rakouské cenzurní byrokracie. Ačkoli byl koncept přípisu prezidiu českého gubernia připraven již 16. února 1835, tedy v bezprostřední souvislosti s cenzurním posudkem,⁴⁰ schválil jej prezident policejního dvorského úřadu hrabě Sedlnitzky až o jedenáct měsíců později, 10. ledna následujícího roku;⁴¹ stopy liknavosti Sedlnitzkého, kterému se nevyřízená akta údajně kupila na pracovním stole,⁴² se v aktech vídeňské cenzury nevyskytují ojediněle. Vyjádření pražského městského hejtmanství z konce května poté se „silnou pravděpodobností“ přičklo odpovědnost za vydání knihy Josefu Dittrichovi a s „jistotou“ odmítlo, „že by Bernard Bolzano měl na tomto podniku, zakázaném tuzemskými zákony, podíl, ať už přímo, nebo prostřednictvím někoho ze svých zdejších známých žáků“.⁴³ Opíralo se přitom i o údajný Bolzanův výrok, kterým poukazoval na četné chyby při vydání. V obdobném smyslu se

37) LA PNP, Bernard Bolzano, M. J. Fesl Bernardu Bolzanovi 6. 12. 1834.

38) „Prof. Fritz hat seine Censur dahin abgegeben, daß der Verf. des Buches offenbar ein aufrichtiger Verehrer des Katholicismus sei, daß aber sein Philosophiren ihn zu Irthümern führe, die manchen Leser zu wirklichen Irrlehren verleiten könnten“. LA PNP, Bernard Bolzano, M. J. Fesl Bernardu Bolzanovi 7. 2. 1835.

39) „[...] im demselben der richtige Standpunkt der positiv-christlichen Theologie verrückt und ungeachtet der scheinbaren Tendenz des Verfassers zum Katholicismus doch seine Deduktionen nicht im Geiste der katholischen kirchlichen Lehre gehalten seyen“. NA, PG, 1836-1840, kt. 1840, sign. 16/10, č. 646 ex 1836.

40) *Učebnice náboženské vědy* se objevila na seznamu zakázaných spisů za druhou polovinu měsíce února, srov. databázi *Verpönt, Verdrängt - Vergessen? Eine Datenbank zur Erfassung der in Österreich zwischen 1750 und 1848 verbotenen Bücher*, <<http://www.univie.ac.at/zensur/index.php?q=bolzano&j=&i=403546&f=&i=&s=&so=0>>, přístup 1. 11. 2014.

41) Koncept s oběma daty se nachází v AVA, PH, kt. 1430, sign. 310 ex 1838, originál v NA, PG, 1836-1840, kt. 1840, sign. 16/10, č. 646 ex 1836, přetiskl jej P. Křivský: „Das Entstehen, die Herausgabe und das Projekt der 2. Ausgabe von Bolzanos Lehrbuch der Religionswissenschaft“, cit. dílo, s. 81-82. Pozoruhodný je ovšem dopis M. J. Fesla Bernardu Bolzanovi z 7. 3. 1835 (LA PNP, Bernard Bolzano), který podobný osud úřední relace předpovídá.

42) Dobovou kritiku pomalého úřadování Sedlnitzkého, vyvolanou přílišnou snahou o pečlivost, rozebírá Julius Marx: *Die österreichische Zensur im Vormärz*, München, R. Oldenbourg 1959, s. 36-43.

43) „So stark die Wahrscheinlichkeit ist, daß Vincenz [správně Josef, PF] Dittrich der Herausgeber der erwähnten Bolzanoschen Lehrvorträge ist, ebenso gewiß ist es, daß Bernhard Bolzano selbst an diesem, durch die hierländigen Gesetze verbotenen Unternehmen, weder in Person noch mittelbar durch einen seiner hiesigen bekannten Schüler einen Antheil habe.“ AVA, PH, kt. 1430, sign. 310 ex 1838.

vyjádřilo do Vídně i prezidium českého gubernia, na policejním dvorském úřadě byla poté záležitost založena ad acta. Oproti tvrzení městského hejtmanství však Bolzano sám dával ve svých dopisech najevo spokojenost, že vydání jeho žáků vycházelo z poslední verze rukopisu, a jeho výtky se vedle tiskových chyb týkaly jen skutečnosti, že vydavatelé text neporovnali s předchozími verzemi, do kterých byly Bolzanovými žáky zanášeny doplňky na základě jeho ústního přednesu.⁴⁴ V tomto smyslu také prováděl úpravy při přípravě druhého vydání, k níž přistoupil po výzvách M. J. Fesla a na základě zpráv o údajně dobrém odbytu knihy; po dokončení korektur k prvnímu dílu na podzim 1835 se však už k práci nevrátil.⁴⁵

Vídeňské církevní kruhy údajně kvitovaly, že je Bolzanova *Učebnice náboženské vědy* zpracována s umírněnou tendencí, vídeňský arcibiskup se měl – nikoli bez náznaku ironie – vyjádřit, že je se zveřejněním spokojen, „protože se nyní bude možné přesvědčit, že celá věc není tak závažná, jak se myslelo“.⁴⁶ Odlišného názoru byl však vatikánský nunciatus ve Vídni Pietro Ostini, který v psaní z 21. ledna 1835 energicky vybízel pražského arcibiskupa hraběte Andrease Aloise Ankwicze, aby všemi dostupnými prostředky v Čechách zabránil rozšíření „Bolzanových perverzních spisů“, obsahujících „mor požírající duše“.⁴⁷ Za vydavatele díla pokládal nunciatus Františka Příhonského, v té době představeného Lužického semináře v Praze, a naléhal proto na saskou církevní hierarchii, již Příhonský podléhal, aby jej sesadila. Po delším vyšetřování, během kterého bylo žádáno i o vyjádření Seidelova nakladatelství, se budyšínský děkan Ignaz Bernhard Mauermann postavil za Příhonského nevinu, snad i na zprostředkování Bolzanových lipských příznivců Josefa Sommera a superiora Josefa Müllera.⁴⁸

Již roku 1835 kolovaly zvěsti, že *Učebnice náboženské vědy* byla spolu s veškerým dalším Bolzanovým dílem přidána vatikánskou kurií na index prohibit katolické církve.⁴⁹ K vatikánskému posouzení Bolzanova náboženského díla došlo ve skutečnosti až o čtyři roky později. Kurie byla na závadnost Bolzanovy učebnice, obsahující údajně „čirý racionalismus“, upozorněna anonymním latinsky psaným dopisem, pocházejícím pravděpodobně z Čech či z jihoněmeckého prostředí. Vatikánská kongregace indexu postupovala při hodnocení textu standardním způsobem:⁵⁰ po předběžném posouzení přidělila dílo konzultorovi, v tomto případě Augustinu Delacroixovi, jezuitovi belgického původu, pozdějšímu rektorovi německého kolegia v Římě. Jeho posudek podal rozbor Bolzanova života i jeho náboženských zásad, aby je následně typizovaným způsobem odsoudil jako „klam-

44) Srov. především Bernard Bolzano M. J. Feslovi 7. 12. 1835, in E. Winter, W. Zeil (eds.): *Wissenschaft und Religion im Vormärz*, cit. dílo, s. 142.

45) Srov. P. Křivský: „Das Entstehen, die Herausgabe und das Projekt der 2. Ausgabe von Bolzanos Lehrbuch der Religionswissenschaft“, cit. dílo, s. 76–79.

46) „[...] weil man nun sich überzeugen werde, daß an der Sache – nun doch nicht so viel sei, als man glauben gemacht.“ LA PNP, Bernard Bolzano, M. J. Fesl Bernardu Bolzanovi 24. 1. 1835.

47) „[...] perversen Schriften Bolzanos“; Gefahr „der seelenverderbenden Pest“; cit. dle Eduard Winter: *Der Josefismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740–1848*, Berlin, Rütten & Loening 1962, s. 282.

48) Srov. P. Křivský: „Das Entstehen, die Herausgabe und das Projekt der 2. Ausgabe von Bolzanos Lehrbuch der Religionswissenschaft“, cit. dílo, s. 73–75.

49) LA PNP, Bernard Bolzano, M. J. Fesl Bernardu Bolzanovi 10. 6. 1835.

50) Přehlednou formou praxi vatikánské cenzury, která se ustálila za pontifikátu Benedikta XIV., shrnul Hubert Wolf: *Index. Der Vatikan und die verbotenen Bücher*, München, C. H. Beck 2007, s. 46–61.

né, mylné, nesmyslné a rouhačské“. Na svém sezení 23. září 1839 pak římská kongregace schválila zákaz díla, který byl posléze publikován formou papežského bandi ze stejného dne a později přebírán do souhrnně vydávaných indexů církevně zakázaných knih.⁵¹

Obdobným procesem prošly o jedenáct let dříve Bolzanovy exhorty, vydané roku 1813 v pražském Widtmannově nakladatelství; v tomto případě byly vedle konzultora Michela Domenica Zechinelliho použity i názory mimořádných posuzovatelů Joanna Madlenera a Cornelia van Everbroecka. Na jejich základě schválilo zasedání kongregace indexu 4. března 1828 zařazení akademických exhort na seznam prohibit.⁵² Bolzanova díla jsou vedle *Geschichte der grossen allgemeinen Kirchenversammlung zu Kostniz* Kaspara Royka (1780–1785) jedinými knihami českých autorů, které byly od poloviny 18. století zákazem vatikánské cenzury postiženy.

Na rozdíl od cenzurních předpisů předbřeznového Rakouska se nevázal církevní zákaz na konkrétní vydání knihy, nýbrž na všechna minulá i budoucí vydání včetně překladů. Přesto však neovlivnil další vydávání Bolzanových exhort, které vyšly roku 1839 v Seidelově nakladatelství a jejichž nové soubory poté bezprostředně po Bolzanově smrti začali vydávat František Příhonský a Emilian Veverka, oba katoličtí kněží. O malé akceptaci výroků vatikánské cenzury svědčí rovněž, že církevní zákaz exhort pravděpodobně neovlivnil jejich prodej v Rakousku, kde zůstal oficiálně povolen.

Zasloužená pozornost dobrým knihám

Svou vlastní představu o funkci a podobě cenzury vyjádřil Bolzano na stránkách utopie *O nejlepším státě*, koncipované v průběhu dvacátých let, poté přepracované roku 1831 a ve druhé polovině čtyřicátých let.⁵³ Ačkoli je v jejím úvodu zdůvodňován nedokonalý stav současné společnosti faktem, že není možné vést veřejnou diskusi o státoprávních otázkách, akceptoval Bolzano požadavek neomezené svobody slova pouze jako „menší zlo“, kterým by se „zabránilo zlu většímu“ – a to v soudobých, nedokonalých státech, kde nelze vyloučit, že by byly následkem tiskové regulace potlačeny cenné myšlenky. Naproti tomu utopická společnost podle Bolzana nemůže akceptovat mrhání časem svých příslušníků, jež by přinesla výroba či četba bezcenných titulů, které by neměly poučnou ani zábavnou hodnotu.⁵⁴

51) „[...] erronei, falsi, assurdi, empi“, cit. dle Hermann H. Schwedt: „Rom und der europäische Reformkatholizismus im Vormärz“, in H. Rumpler (ed.): *Bernard Bolzano und die Politik*, cit. dílo, s. 131–148, zde s. 141, srov. tamtéž, s. 140–142; Hubert Wolf (ed.): *Systematisches Repertorium zur Buchzensur 1814–1917. Indekongregation*, Paderborn – München – Wien – Zürich, Ferdinand Schöningh 2005, s. 208–210; týž (ed.): *Römische Bücherverbote. Edition der Bandi von Inquisition und Indekongregation 1814–1917*, Paderborn – München – Wien – Zürich, Ferdinand Schöningh 2005, s. 125–126; týž (ed.): *Prosopographie von römischer Inquisition und Indekongregation 1814–1917*, Paderborn – München – Wien – Zürich, Ferdinand Schöningh 2005, sv. 1, s. 453–457.

52) H. Wolf (ed.): *Systematisches Repertorium zur Buchzensur 1814–1917*, cit. dílo, s. 140–144; týž (ed.): *Römische Bücherverbote*, cit. dílo, s. 78–80; týž (ed.): *Prosopographie von römischer Inquisition*, cit. dílo, sv. 2, s. 1581–1588.

53) Vznikem díla a jednotlivými verzemi rukopisu se přehledně zabývá Jan Havránek: „Bolzanos ‚Vom besten Staate‘ und Cabets ‚Voyage en Ikarie‘“, in C. Christian (ed.): *Bernard Bolzano. Leben und Wirkung*, cit. dílo, s. 61–92.

54) Bernard Bolzano: *O nejlepším státě*, přel. Vojtěch Bláha, Praha, Mladá fronta 1981, s. 86. Srov. tamtéž, s. 17, 85–88.

Dvoustupňový systém předběžné cenzury spojený s odpovědností cenzora nejen za to, že schválil spis, který měl být potlačen, ale i že naopak zakázal dílo, jež potlačeno být nemělo, je proto podle Bolzana výhodnější nežli systém následné cenzury, při kterém by spisovatel či nakladatel byl volán zpětně k zodpovědnosti za škody, které jeho kniha způsobila. Svým návrhem osvícené předběžné cenzury, předpokládajícím rovněž, že cenzor bude mít za povinnost přispívat i k obsahovému zdokonalení díla, se tak Bolzano řadí do tradice rakouských myslitelů Johanna Heinricha Gottloba von Justiho či Josepha von Sonnenfelse.⁵⁵ Byla to však paradoxně táž myšlenková tradice, ze které vyplývaly i předpisy rakouské cenzurní legislativy. Ve shodě s nimi se Bolzano nepřímou vyslovoval pro přísnější posuzování umělecké tvorby oproti literatuře vědecké. S odvoláním na Horatia pak prosazoval regulaci průměrné umělecké tvorby ve prospěch tvorby nadprůměrné. Jako hlavní zásadu umění spatřoval v souladu s paternalistickou tradicí mravní výchovu, „nebezpečím pro mravnost“ a „hříchem proti vkusu“ proto odůvodnil paušální odmítnutí divadelních představení.⁵⁶

Ve svých úvahách však šel Bolzano ještě dále a odmítl vůbec vydávání knih soukromníky, protože jim jde pouze o peněžní zisk. Aby se plně využila hodnota, jež je s vydáváním dobrých knih spojena, má být jejich výroba a distribuce organizována státem a konečně má v rukou státu zůstat i monopol na vlastnictví knih – ty by byly občanům pouze propůjčovány. V době, kdy psal druhou verzi své utopie *O nejlepším státě*, měl Bolzano za sebou jen část komplikovaného jednání se saskými, bavorskými a württemberskými nakladateli ohledně vydání *Vědosloví*. Jeho nechuť ke komerčnímu hledisku nakladatelských domů je však ze stránek utopie znatelná:

Ostatně je podivné, jak často si lidé stýskají na překážky, které působí tisku vláda, a jenom zřídka slyšíme stesk na libovůli, jaká se ponechává nakladatelům!

Či není to velké zlo, má-li se záviset na někom, kdo je, jak se aspoň věci dosud mají, zpravidla jen obchodník, prostě jen člověk, kterému jde o zisk, o zřetele ryze peněžní, má-li nebo nemá-li vyjít to nebo ono dílo, v jaké úpravě a v jaké ceně? Vždyť jen z tohoto důvodu najde často i velmi špatná kniha nejsnáze nakladatele, kteří ji bohatě vypraví, zatímco kniha opravdu cenná není buď vůbec vydána, a když, tak za cenu nebo v úpravě, která je nedostupná těm, jimž může nejvíc posloužit, nebo nelákavá výprava způsobí, že kniha zanikne v spouště ostatního bezcenného tisku, který s ní zároveň vychází, a nedojde zasloužené pozornosti. Není to však vinou vlády, vinou cenzury, nýbrž prostě proto, že si na tom žádný nakladatel netroufá vydělat.⁵⁷

Dlouhá cesta, po kterou stěžejní spis *Vědosloví* hledal nakladatele, nicméně korespondovala s malým úspěchem Bolzanova díla u čtenářů. Bezprostředně po vydání obou hlavních děl můžeme sledovat systematické úsilí Bolzana a jeho žáků o zpřístupňování jejich

55) Srov. rámcová kapitola „1749–1810. V zájmu rozumu a spásy duše“, s. 71–76.

56) B. Bolzano: *O nejlepším státě*, cit. dílo, s. 88–89. Srov. též Otto Neumaier: „Bolzanos schönere Welt, oder: die Geburt der Utopie aus dem systematischen Denken“, in Kurt F. Strasser (ed.): *Bernard Bolzanos bessere Welt. Akten der internationalen Tagung Salzburg, 27. und 28. Mai 2010*, Brno, L. Marek 2011, s. 135–172, zde zvl. s. 165–172.

57) B. Bolzano: *O nejlepším státě*, cit. dílo, s. 87, srov. dále tamtéž, s. 66–67.

obsahů vědeckému světu i širšímu okruhu čtenářů. Fesl, Příhonský i Bolzano sám sepisovali recenze pro teologické a filozofické časopisy (u některých z nich se jednalo de facto o kolektivní díla, protože Bolzano upravoval a přepisoval statě svých žáků a naopak).⁵⁸ I zde však byly publikační možnosti omezeny: vzhledem k tomu, že „nejlepší teologické časopisy zavedly zvyk jmenovat autory článků“,⁵⁹ zůstaly jejich stránky pro příspěvky Bolzana a jeho žáků uzavřeny, protože ti nemohli riskovat problémy při otištění svého jména u textů, k nimž se nevyjádřila rakouská cenzura. Pro cenzurní obtíže i malý okruh potenciálních spolupracovníků zůstaly nerealizovány Bolzanovy plány na vydávání vlastního časopisu, který by sloužil pro propagaci jeho filozofických myšlenek.⁶⁰

Do zdárného konce se nepovedlo dotáhnout ani plány na vědeckou soutěž, v níž by byli přední filozofové vyzváni k vyvrácení myšlenek z Bolzanovy logické koncepce, kterou Seidelovo nakladatelství přislíbilo honorovat padesáti dukáty. Jak Bolzano trpce poznamenal, posuzovatelé, které si vyhlédl, o celý projekt nejevili nejmenší zájem:

Jak těžké je přimět tyto pány být jen k tomu, aby se uráčili tyto spisy pročíst, dokazují následující fakta. Fichte [tj. Immanuel Hermann, profesor filozofie v Bonnu, syn Johanna Gottlieba Fichta, PP], který se chlubí, že obzvláště usiluje, aby vždy zůstal otevřený názorům druhých, se vyjádřil v (loňském) psaní nakladateli [tj. Seidelovu nakladatelství do Sulzbachu, PP], že ještě nenašel žádný důvod seznamovat se podrobněji s mými koncepty. Beneke [tj. Friedrich Eduard, profesor filozofie v Berlíně, PP] ve své *Filosofii náboženství* zmiňuje *Athanasii* (2. kniha) způsobem, který názorně dokládá, že se ani neobtěžoval podrobně si pročíst těch několik stránek [...]. Reinhold [tj. Ernst Christian Gottlieb, profesor logiky a metafyziky v Jeně, PP], od kterého si L. [tj. M. J. Fesl, PP] pomocí opakovaných dopisů, dárků a jiných způsobů konečně vynutil, aby mu přátelsky poděkoval, v tomto listu opakovaně prohlašuje, že mezi mnou a jím není myslitelné žádné sblížení, a tím, že se pouští do vyvrácení mé nauky o nekonečnu, ukazuje, že si ani pomocí věčného rejstříku nenašel ona tak jednoduše dohledatelná místa ve *Vědosloví*, v nichž se o této věci pojednává.⁶¹

Nemožnost získat pro publikaci klíčových děl souhlas rakouské státní cenzury tedy nakonec nezabránila jejich zahraničnímu vydání, byla jen jedním z několika faktorů, proč Bolzanovo dílo nezanechalo u současníků širší ohlas. Bolzano tvůrčím způsobem vycházel z filozofického odkazu Gottfrieda Wilhelma Leibnitze a Christiana Wolffa, stavěl se naopak proti kantovské tradici i filozofii německého idealismu,⁶² jejíž recepce dominovala středoevropskému prostoru. Jeho myšlení se proto jevilo jeho současníkům jako nečasové, zastaralé. Svou snahou přiblížit postupy matematiky a filozofie nedokázalo oslovit

58) Viz např. Bernard Bolzano Františku Příhonskému 13. 7. 1835, in B. Bolzano: *Briefe an František Příhonský*, cit. dílo, sv. 1, s. 301.

59) Bernard Bolzano M. J. Feslovi 17. 7. 1834, in E. Winter, W. Zeil (eds.): *Wissenschaft und Religion im Vormärz*, cit. dílo, s. 72. Srov. dále např. LA PNP, Bernard Bolzano, M. J. Fesl Bernardu Bolzanovi 28. 1. 1835.

60) Marie Pavlíková: „Bolzanos ‚Beiträge‘“, in Curt Christian (ed.): *Bernard Bolzano. Leben und Wirkung*, cit. dílo, s. 111–130; E. Winter: *Bernard Bolzano. Ein Lebensbild*, cit. dílo, s. 101–102.

61) Bernard Bolzano Františku Příhonskému 11. 9. 1840, in B. Bolzano: *Briefe an František Příhonský*, cit. dílo, sv. 2, s. 474–475.

62) Srov. též výklad v pododdílu „Strukturální dopady v rámci literárního pole“, s. 278–279.

matematiky ani filozofy. Bolzano se myšlenkově nerozešel s katolickou církví a jejími dogmaty a neoslovoval proto protestantské myslitele či radikální katolické reformisty. K neadekvátní recepci přispíval i despekt vzdělané středoevropské veřejnosti k anonymním dílům či, v případě *Vědosloví*, k příliš objemnému logickému kompendiu pocházejícímu z pera profesora náboženství, navíc ještě zbaveného přímého kontaktu s vědeckým světem.⁶³ Nastíněné strukturální překážky pro recepci Bolzanova díla tak byly silnější než eventualita, že by Bolzanovo stíhání v Rakousku zapůsobilo jako pozitivní faktor pro odbyt jeho spisů v zahraničí.

Důsledky regulace ze strany rakouského státu značným způsobem ztěžovaly bezprostřední vliv Bolzanova díla v habsburské monarchii včetně českých zemí. Právě tam měl přítom odstup vůči Kantově filozofii svou tradici,⁶⁴ což vytvářelo předpoklady pro to, aby Bolzano mohl uvést v život širší filozofickou školu, která by dále pokračovala v jeho myšlenkovém dědictví. Politické poměry předbřeznové habsburské monarchie však takovou možnost vyloučily.

63) Srov. Karel Berka: „Bernard Bolzano (5. Oktober 1781 – 18. Dezember 1848)“, in Walter Schuffenhauer (ed.): *Bernard Bolzano 1781–1848. Studien und Quellen*, Berlin, Akademie-Verlag 1981, s. 9–29, zde s. 22–24.

64) Srov. Roger Bauer: *Der Idealismus und seine Gegner in Österreich*, Heidelberg, Carl Winter 1966, zvl. s. 37–38.